

A TEREPMUNKA FOGALMÁNAK VÁLTOZÁSA AZ ELMÚLT 25 ÉVBEN MONGÓLIÁBAN

Az elmúlt negyed század sok tekintetben Mongólia történetének legturbulensebb korszaka volt, melyet rendkívüli politikai, gazdasági és társadalmi változások kísérték. A 20. század utolsó évtizedét bevezető politikai átalakulás, illetve annak következményei jórészt egybeestek azzal a nyugati kultúrából kiinduló és az egész világot érintő egységesítő gazdasági, társadalmi és kulturális folyamattal, melyet ma globalizációként ismerünk (CSÉFALVAY, 2004). Ennek különösen látványos hatása volt Mongóliában, hiszen az 1990-es évek előtt az ebben a térségben jellemző politikai folyamatok sok tekintetben konzerváltak – vagy kissé megengedőbbek: kevésbé változtatták meg – azt az életformát, kultúrát, melyet legelőváltó nomád gazdálkodásként, illetve nomád kultúraként ismerünk, és amelyre sokan asszociálnak mind a mai napig, ha Mongólia szóba kerül.

Kétségtelen tény, hogy az ország lakosságának jelentős része napjainkig azt a nagyállattartó nomád életmódot folytatja, mely évezredek óta jellemző a térségben, s amely alapjait tekintve nem, vagy csak igen kis mértékben változott. Ugyanakkor az is kijelenthető, hogy ez az életmód egyre fokozódó mértékben szorult vissza az elmúlt két és fél évtizedben, elsősorban annak a gazdasági változásnak köszönhetően, melyhez az alapot az 1990-es politikai rendszerváltás (SZILÁGYI, 2015), illetve az azt követő gazdasági átalakulás, információs forradalom és a globalizáció egyéb hatásai teremtették meg. Mongóliában beköszöntött a piacgazdaság korszaka (halha *jax jeeliin üye*), ami első körben igen komoly gazdasági krízist okozott – erről később röviden még szólni fogunk –, majd az ebből való fokozatos kiemelkedés során alapvetően változott meg a mongol gazdaság struktúrája, ami utóbb igen jelentős társadalmi átalakulást generált.

Ezeket a változásokat jelen munka szerzője jórészt testközelből figyelhet-
te, hiszen csaknem negyed százada tagja az 1991-ben indult *Magyar-mongol népi műveltség és nyelvjárás kutató expedíciónak*,¹ amely immár 25 éve végez gyűjtőmunkát a mongol vidéken. E munka során a résztvevők nem hagyományos értelemben vett (állomásozó) antropológiai terepmunkát végeznek (BAKÓ, 2004), de ahhoz szorosan köthető terepmunka-módszerekkel dokumentálták/dokumentálják a mongol nomádok szellemi és anyagi kultúráját.

¹ Az „expedíció” kifejezés napjainkban kicsit ódivatúnak hat, de itt csupán a kutatási program elnevezését jelzi és nem a kutatási koncepcióra utal.

A folyamatosan átalakuló környezet, a változó terep azonban az évek során hatással volt a programra, új irányba terelte az évről évre visszatérő kutató figyelmét is. Jelen cikk az eddig kialakult tapasztalatok alapján arra vállalkozik, hogy röviden bemutassa, a Mongóliába utazó kutató mit tapasztalhat ezekből a változásokból, hogyan változott/változik meg a „terep” és ez hogyan hat vissza a kutatásra, akár magára a terepmunkára is (BOROSS, 2004). A cél elsősorban az, hogy általános képet adjunk arról, hogyan változott a „terep” néhány konkrét téma: a mongol kulturális hagyomány, a mongol identitás, a népi vallás vizsgálata során, illetve hogy milyen új kérdések vetődtek fel a vállalkozás megindítása óta. Ehhez röviden bemutatjuk a projekt történetét, s a teljesség igénye nélkül tárgyalunk néhány olyan témát – a „két mongol társadalom”, a kulturális rivalizáció, a népi vallásosság tekintetében –, melyek a kutatómunka folytatásának további irányait adhatják.

A magyar–mongol expedíció

Az expedíció ötletét még az 1980-as évek végén fogalmazta meg Sárközi Alice, az MTA Altajisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa. A cél az volt, hogy az újkori magyar mongolisztikai kutatások kiindulópontjának tekinthető, Kara György, Róna-Tas András és Uray-Kőhalmi Katalin részvételével 1957-ben megvalósult kutatóút alapján új, lehetőleg hosszú távú kutatási tevékenység indulhasson a mongol vidéken élő nomádok között. Bár mind Magyarország, mind Mongólia a korábbi évtizedekben azonos politikai táborhoz tartozott, abban a korszakban meglehetősen nehéz volt a központi irányítástól, felügyeleltől független önálló kutatásokat folytatni, legyen szó akár mongolisztikai, néprajzi, régészeti vagy történeti témákról, így az 1990-es évek politikai változásai kétségkívül kedvező lehetőséget teremtettek a program megindításához.

A rövid egyeztetések után 1990-ben jött létre az a megállapodás, mely megalkozta az expedíció tevékenységét. A programban magyar részről kezdetben az MTA Altajisztikai Kutatócsoportja és az ELTE Belső-ázsiai Tanszéke, mongol részről a Mongol Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete vett részt.² Az előkészítés után 1991-ben indult az az immár 25 éves

² Az Altajisztikai Kutatócsoport 2006 végi sajnálatos megszűnése után a program hazai irányítását a Belső-ázsiai Tanszék vette át, a finanszírozást pedig különböző OTKA pályázatok (K 62501; K 100613) keretében sikerült megvalósítani, melyeknek jelen cikk szerzője résztvevő szenior kutatója volt. Nagy segítséget jelent, hogy az OTKA a mongóliai kutatásokat egyéni pályázatok – pl. a szerző K 68673 és K 109043 programjai – kereté-

kutatási program, melyet a *Magyar–mongol népi műveltség- és nyelvjárás gyűjtő expedíció*ként ismerünk.³

A kutatás fő célja kezdetben az volt, hogy dokumentálja a Mongólia északi, középsőnyugati és nyugati megyéiben élő népcsoportok nyelvjárásait, nomád anyagi műveltségét, kulturális hagyományait, szakrális szokásait. Az expedíció vezetője az induláskor Sárközi Alice volt, jelenleg Birtalan Ágnes irányítja a kapcsolódó OTKA kutatást. A munkába már szinte a kezdetektől bekapcsolódtak az említett magyar oktatási műhely diákjai – ahogyan jelen cikk szerzője is –, így az expedíció gyakorlatilag az egyetemi oktatás, a kutatóképzés új „terepévé” is előlépett. A program résztvevői az elmúlt időszakban próbáltak éves rendszerességgel visszatérni Mongólia korábban említett területeire, s bár a kezdeti cél az adott népcsoport hagyományainak minél részletesebb megismerését, dokumentálását és a lehető legszélesebb adatgyűjtést célozta, a kutatók gyakran visszatértek korábban már felkeresett területekre, nomád szállásokhoz, kolostorokhoz is. Így az adatok feldolgozása során lehetőség volt és van az adott területeken különböző években gyűjtött adatok összehasonlító elemzésére is.

A program kezdetekor megfogalmazott kutatási irányok, a kutatás módszerei alapvetően a hazai mongolisztikai kutatások hagyományain alapultak, de napjainkra ezek a témák a rendszeres terepmunka alatt szerzett tapasztalatok, és a projektben egykor diákként részt vállaló, azóta tudományos fokozatot szerzett fiatal kutatók bekapcsolódása révén fokozatosan kibővültek. A levéltárakban, magángyűjteményekben őrzött történeti, vallástörténeti források feltárása révén a program kiemelt része lett az archívumi kutatás is, melynek vezetői 2004-től elsősorban Bethlenfalvy Géza és Szilágyi Zsolt.⁴ A programban kezdetektől hangsúlyos szerepet kapott a rendszerváltás után újjáéledő modern mongol buddhizmus kutatása is, melyben Majer Zsuzsa és Teleki Krisztina csatlakozásának köszönhetően egyre hangsúlyosabbá vált a mai kolostori élet dokumentálása is.⁵

Az expedíció által vizsgált fő kutatási témákat és módszereket a program egyik vezetője részletesen is bemutatta (BIRTALAN, 2008), így itt e publikáció

ben is támogatja. Fontos körülmény, hogy az MTA a 2014-ben megújított magyar–mongol akadémiai együttműködés keretében már önálló bilaterális projekttel is segíti a mongóliai kutatásokat. Ilyen a szerző témavezetésével folyó *Hagyomány és modernizáció. Folklor és etnológiai kutatások Mongóliában* című bilaterális program.

³ BIRTALAN, 2008; ezt a szerző részben kiegészítette egy későbbi idegen nyelvű publikációval: BIRTALAN, 2012.

⁴ Az archívumi kutatások eredményeinek publikálására jött létre a *Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism* című sorozat, melyben eddig öt kötetben és két CD kiadványban láttak napvilágot régi és ritka, tibeti illetve mongol nyelven íródott kéziratok, fanyomatok fakszimile kiadásai.

⁵ A kétezres évek elején végzett kutatásaikról részletesen lásd: www.mongoliantemples.org – utolsó letöltés: 2016. szeptember 12.

alapján csak rövid felsorolásra szorítkozunk: 1. Nyugat- és Észak-Mongóliában élő népcsoportok – *ojrátok*, *darhatok*, *hotgoitok* (halha *oirad*, *darxat*, *xotgoit*) – nyelvjárásának vizsgálata, dokumentálása; 2. A mongol népcsoportok szellemi műveltségének dokumentálása, népköltési műfajok és a hozzájuk kapcsolódó kommunikációs helyzetek, a közösségben élő szokások, a közösség szakralitáshoz, vallásokhoz kapcsolódó hagyományainak vizsgálata; 3. A terepen fellelhető írott források vizsgálata, levéltári kutatás; 4. A mongol népcsoportok anyagi műveltsége; 5. Valláskutatás.

A kutatási módszer minden témánál a fotó- és videó-dokumentáció, hanganyag-rögzítés, a nyelvjárások tekintetében fonológiai kérdőív használata, az írott források, klasszikus írott mongol, vagy modern cirill népi vallásossággal kapcsolatos szövegek, népdalok, közmondások tekintetében a fotódokumentáció, vagy a szövegek átírása.

Az expedíció fontos kutatási területe a valláskutatás. Mint korábban említettük, az 1990-es évek elején lezajlott politikai változás új környezetet teremtett, ami nem csak a kutatásszervezésben nyitott új lehetőségeket az expedíció számára, de olyan témák vizsgálatában is, melyek korábban jóval nehezebben voltak kutathatóak.

Az expedíció szinte a kezdetektől dokumentálni tudta a rendszerváltás teremtette vallásszabadság időszakában Mongóliában újjáéledő szakrális hagyományokat. Ez az egyik olyan téma, melyet később kicsit részletesebben is vizsgálni fogunk, s mely jól példázza, hogy a társadalmi, kulturális változásoknak köszönhetően az elmúlt 25 évben milyen módon változott a kutatás terepe.

Az elmúlt években sok tekintetben módosult az expedíció munkája. Új kutatók csatlakozása gyakran nem csak a kutatási témák számát, de a vizsgálat szempontjait is bővítette, a mongolisztikai alapok mellett megjelentek más rokon tudományágak nézőpontjai is, de a kutatási tevékenységre legnagyobb hatással mégis a vizsgálat tárgyának, a mongoloknak, a mongol társadalomnak és kultúrájának az átalakulása volt. A „terep” megváltozott és ez alapvető hatással volt az expedíció tevékenységére is.

A „hagyományos terep”

Az expedíció azokban az években kezdte meg munkáját, amikor a politikai rendszerváltással a huszadik század utolsó évtizedébe lépő Mongólia történetének egyik jelentős válságával volt kénytelen szembenézni. Az 1990–1992-ben lezajlott politikai átalakulás egyik sarkalatos kérdése a piacgazdaságra

való áttérés volt. Ezzel párhuzamosan azonban a korábbi struktúrák lebontásának köszönhetően Mongólia gazdasági értelemben válságos helyzetbe került (SZILÁGYI, 2010a, 123–126.). A KGST összeomlásának és az orosz–mongol kapcsolatok mélypontra kerülésének köszönhetően Mongólia elvesztette hagyományos exportpiacainak jelentős részét, az import minimálisra csökkent, a városokban áru- és élelmiszerhiány alakult ki, a kilencvenes évek elején az alapvető élelmiszereket jegyre árusították.

Az 1960-as, 1970-es és '80-as években lezajlott, elsősorban a kollektivizálásra és iparosításra alapozott – és csak részleges eredményeket hozó – modernizáció során létrehozott nagyobb települések a felpezsdülő politikai élet, illetve az ebből fakadó változások központjai voltak ugyan, de a válság miatt drasztikusan romló gazdasági helyzet és a csökkenő munkalehetőségek következtében meglehetősen korlátozott körülményeket biztosítottak a mindennapi megélhetésre. Az állam a szociális juttatásokat jelentős mértékben csökkentette, a reálbér zuhant, így a gazdasági krízisnek köszönhetően a lakosság csaknem egyharmada volt kénytelen a létminimum alatti jövedelemből élni. (SNEATH, 2006, 150.; ROBINSON, 1996, 4.) Ennek a ténynek is köszönhető volt, hogy a rendszerváltást követő években kisebb belső migráció indult meg a városokból a vidék felé.

Ezekben az években megfigyelhető volt a nomád életmódnak egyfajta reneszánsza, amit gyakran a kényszerűség is táplált. 1991-ben országos program indult az állami vagyon privatizálására, melyet állami kötvények (halha *tasalbar*) kibocsátásával kívántak megvalósítani. A vidéki területeken ez a program elsősorban a korábban létrehozott állami gazdaságok (halha *sangiin aġ axui*) és termelőszövetkezetek (halha *negdel*) felszámolását jelentette. Az új gazdasági környezetben sokan veszítették el a munkájukat a nagyobb városokban, illetve a dekollektivizálásnak köszönhetően a kisebb vidéki településeken, járásközpontokban is. A reálbér két év alatt a felére csökkent, 1993-ban pedig az értéke tovább esett (SNEATH, 2006, 149.). Sokan tértek vissza a hagyományos nomád állattartáshoz, mert ez az új keretek között is megélhetést biztosíthatott a családjuknak. Jelen sorok írója 1992-ben Dzavhan (halha *Jawxan*) megyében találkozott olyan általános iskolai tanárral, aki az előző évben hagyott fel oktatói munkájával és költözött vidékre a családjával. Az 1992. január 13-án elfogadott új alkotmány ismét visszaadta a szabad költözés jogát a mongol állampolgároknak, így immár jogi akadály sem volt annak, ha valaki az egyre szegényedő városi környezetből vidékre kívánt költözni. 1990 és 1993 között a mongol pásztorok lélekszáma 136 százalékkal nőtt a teljes népességre vetítve (ANQIN SHI, 2011).

A vidékre költözők alapvetően a biztosabb megélhetésért választották a nomád életmódot. A kiköltözők kisebb részét vezérelte az urbanizációtól való el-

fordulás, illetve a hagyományos nomád értékek és életmód tudatos választása. Az 1935–1985 közötti ötven év alatt Ulánbátor lélekszáma csaknem ötvenszeresére emelkedett (SNEATH, 2006, 147.), és a '70-es, '80-as években kialakult két másik jelentős ipari központtal (Erdenet és Darxan) együtt vizsgálva immár a mongol lakosság több mint 50 százaléka urbanizált környezetben élt (ALGAA, 2007). Ennek ellenére a főváros teljes mongol lakossághoz viszonyított lélekszáma, illetve gazdasági túlsúlya ebben a korszakban még nem volt olyan elsősorú, mint az utóbbi egy évtizedben. A 20. század utolsó évtizedének elején a mongolok jelentős része még nomadizált, a főváros lakossága alig haladta meg a 25%-ot (GILBERT – SVANTESSON, 1996, 21.) a teljes népességre vetítve.⁶

A vidékre költözés, a nomád életmódot választók számának növekedése azonban csak látszólag jelentette a hagyományos életmódhoz való teljes visszatérést. A társadalmi átrendeződés, a vidék felé irányuló belső migráció korántsem jelentette a hosszútávon fenntartható egyensúly kialakulását. Miközben a nomád gazdálkodásból élők száma a hivatalos adatokban is szignifikánsan emelkedett – míg számuk 1989-ben 135.420 fő, a munkával rendelkezők kevesebb, mint 18 százaléka, addig 2001-ben már több mint 50%, 407.030 fő –, területi eloszlásuk nem volt ideálisnak mondható. A legtöbben csak részben adták fel a városi életmód nyújtotta kényelmet. (HUMPREY – SNEATH, 1995, 11–13.) Sokan a járásközpontok környezetében legeltették állataikat, az őszi, téli szállásokon sokszor több család közösen hajtotta legelőre jószágait. Ez a gyakorlat korábban is megfigyelhető volt, nem volt idegen a nomád hagyományoktól, de ilyen mértékben sosem volt jellemző. Ugyanakkor a dekollektivizálás következtében sok pásztor elesett attól a segítségtől, amit a hasonló együttműködések nyújtani tudtak. Napjainkban is megfigyelhető következmény, hogy sokan önmerejükből egyszerűen képtelenek megoldani az évszakonkénti költözést, ezért gyakran az általuk legjobbnak ítélt legelőn töltik az egész évet. Ez alapvető változás a nomadizmus történetében, hasonlóra kevés példa akadt a korábbi évszázadokban. Az állatállomány ilyen nagy tömegben, viszonylag szűk területen történő tartása óhatatlanul túllegeltetést eredményez, ami nem csak a legelők drasztikus romlásával, de ennek következtében az állomány fizikai állapotának a hanyatlásával, a mostoha természeti körülményekkel szembeni ellenálló képesség csökkenésével járhat. Az ezredfordulón megfigyelhető jelentős veszteségek ezekre az okokra is visszavezethetőek. Az 1999-ben 33,6 millió állatot számláló állomány óriási veszteségeinek köszönhetően a teljes szám alig három év alatt csaknem tízmillióval csökkent, 2002-ban 23,9 milliós

⁶ A teljes népesség 2.184.145 fő volt, míg a főváros lélekszáma 545.760 lakost számlált. http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2006/WPP2006_Highlights_rev.pdf – utolsó letöltés: 2016. október 5.

adatot rögzítettek (SNEATH, 2006, 153.). Az elmúlt másfél évtizedben ennek ellenére folytatódott az állatállomány drámai mértékű növekedése: ezek száma a hagyományos mongol öt fő állat (halha *tawan xosuu mal*, juh, kecske, szarvasmarha (jak), ló, tevé) tekintetében 2010-re immár a 45 millió darabot is megközelítette (AVAR, 2014, 11.).

Ha pusztán a nomád életmód újraeledésének és terjedésének szempontjából vizsgáljuk a kérdést, megállapítható, hogy a magyar–mongol expedíció a legjobbkor kezdhette meg munkáját. Az 1991-es első kutatóút idején, és a következő években is, a mongol vidéken olyan terepen mozoghattunk, ami alapvető jellemzőiben nem tért el jelentősen a fél, de akár az egy évszázaddal korábbi állapotoktól sem. A lakosság jelentős része évszakonkénti legelőváltó, nagyállattartó nomád gazdálkodást folytatott, a hagyományos nomád anyagi műveltség legtöbb eleme könnyen megfigyelhető volt, a korábbi évtizedekben bevezetett, felülről irányított modernizáció az eszközhasználatban, az állatokkal kapcsolatos tevékenységek tekintetében csak ritkán volt tetten érhető.

Ugyanakkor a kutatók által megfigyelt más témakörök, így a folklór, a szellemi műveltség vagy a nyelvjárások vizsgálata sem ütközött jelentősebb akadályokba. A részvevő kutatók a lehetőségeik adta kereteken belül, éves rendszerességgel próbáltak visszatérni a terepre, s bár nem végeztek állomásozó terepmunkát, egy-egy adatközlőhöz akár több alkalommal is visszatértek. Ezek a rendszeres találkozások, a jó mongol nyelvismeret, a hagyományos nomád életmód ismerete megkönnyítette a kutatást, amihez hozzájárult az is, hogy a magyar kutatók ebben a korszakban már szabadon mozoghattak a terepen, ennek általában csak kisebb adminisztrációs akadályai voltak – a szocialista rendszerben kialakult korlátozó intézkedések lebontása, a helyi és fővárosi rendőrség, illetve adminisztrációs szervek hozzáállásának megváltoztatása éveket vett igénybe.⁷ Az adott terepre, adott családhoz – adatközlőhöz – való visszatérést megkönnyítette, hogy ebben az időszakban nem volt jelentős a belső migráció, egy-egy nomád család szállása évről-évre viszonylag könnyen megtalálható volt azon a pár tíz négyzetkilométeres területen, melyhez hagyományos nomád életmódja kötötte. Ezen belül az egyes évszakok – elsősorban a tavaszi és nyári szállások – tekintetében lehetett eltérés, hiszen minden évben a legelők állapota és a csapadék, az elérhető ivóvíz határozza meg, hogy a család az általa hagyományosan használt területen hol állítja fel a jurtáját – de a terepmunkát ez nem nehezíti érdemben. Ráadásul a nomádok mindig jól tájékozottak szomszédjaikat illetően, így egy-egy adatközlő elérése ritkán jelent problémát.

⁷ 1998-ban a Hövszgül (halha Xöwsgöl) megyei Cagán ür járásban (Cagaan үүр сум) még kötelező volt bemutatni a fővárosban szerzett határzóna engedélyt, de mi volt ez ahhoz képest, hogy a rendszerváltás előtt a főváros elhagyását is engedélyhez kötötték, az országba való belépésre jogosító mongol vízum csak adott városra, településre szólt!

Mint említettük, a kutatómunka egyik kiemelt területe a valláskutatás. Ennek vizsgálatához az 1990-es évek elejétől a szabad vallásgyakorlat időszaka minden korábbinál jobb terepet biztosított. Általában egész Mongóliára jellemző volt valamiféle vallási újjászületés, ami a népi vallásosság, a sámánizmus, sőt a buddhizmus újjáéledésével egyértelmű választ adott a korábbi évek ideológiai alapon működő vallásellenes korszakára. Természetesen ebben a folyamatban is megfigyelhetőek voltak az alapvetően már az 1921–24-es bolsevik hatalomátvételt megelőző korszakokban kialakult tendenciák. Az expedíció elsődleges kutatási területének számító észak- és nyugat-mongóliai területek ojrát és darhat népei között a nyelvjáráskutatás mellett kiemelt szerep jutott az újjáéledő sámánizmus vizsgálatának, amire elsősorban azért volt lehetőség, mert a halha mongolok által lakott központi mongol területeken a második mongol buddhista megtérés után a buddhizmus vált az uralkodó vallássá, ami a sámán hagyományokat itt sikeresen szorította háttérbe. Ettől függetlenül természetesen a buddhizmus újjáéledésének számos jelével találkozhattunk a mongol peremvidékeken is, ami jó alkalmat teremtett a mongol népi vallásosság szinkretikus elemeinek vizsgálatához is (BIRTALAN, 1996, 1998, 2004). Ugyanakkor a vallási újjáéledés időszakában már nagyon korán megfogalmazódott a szocialista korszakban lerombolt, bezárt buddhista kolostorok újjáépítésének igénye is. A kilencvenes években itt-ott még éltek olyan lámák, akik kisgyermekként kapcsolatban álltak a jórészt az 1937–1938-as években tervszerűen lerombolt kolostorok valamelyikével, ugyanakkor ebben az időszakban vidéken az egyes jurták házi oltárain nem ritkán találkoztunk olyan szakrális tárgyakkal – szobrokkal, a lerombolt kolostorokból származó díszekkel, néha könyvekkel –, melyeket a család nem ritkán évtizedekig rejtgetett, vagy nemrég ázott elő a kolostorrombolások idején kialakított rejtekhelyekről. Ezek a tárgyak egyrészt mindig jó alkalmat biztosítottak a helyi szakrális hagyománnyal kapcsolatos adatok gyűjtésére, másrészt gyakran legitimálták az adott közösség újjáépítést célzó tevékenységét.

Természetesen felvetődik a kérdés, hogy ezek a tárgyak mennyire tekinthetők a helyi közösség, az adott család tulajdonának, illetve hogy esetleg múzeumban lenne a helyük. Hasonló kérdések merültek fel az általunk vizsgált mongol és tibeti kéziratokkal kapcsolatban is, melyekkel sajnos sok rossz tapasztalatot szereztünk. A kolostorrombolások idején ezeket volt a legkönnyebb megsemmisíteni, így óriási kulturális vagyon vált a pusztítás martalékává, ugyanakkor számos kézirat és nyomat vészelt át az évtizedeket, elrejtve. Az írott szövegek a hozzá nem értők számára ritkán hordoztak olyan szakrális tartalmat, mint egy szobor vagy kegytárgy, így a rejtekhelyekről, gyakran hagyatékokból előkerülő szövegek egyrészt vidéken viszonylag könnyen hozzáférhetővé váltak,

másrészt azonban nagyon hamar az ulánbátori feketepiacon láthattuk viszont őket. Az 1990-es évek végén ez utóbbi vált tendenciává, ezért volt különös jelentősége annak, hogy kutatásaink során kezdettől fogva figyelmet szenteltünk a terepen gyűjthető írott forrásoknak, illetve hogy a 2000-es évek elejétől egy új program is indult a ritka írott anyagok kutathatóvá tételére.⁸

A „terep” változása

Az ezredforduló sok tekintetben hozott új fordulatot Mongólia életében. A korábban vázolt folyamat, mely a városi népesség lélekszámának csökkenését – egyúttal a nomád pásztorok számának emelkedését – okozta, két jól körvonalazható ok miatt megtorpant. Az egyik a nomád életmódhoz, a másik jóval inkább a globális piaci környezethez kapcsolódik.

A nomád körülmények között a pásztorok és a megélhetésüket biztosító állatállomány meglehetősen kitett a mostoha természeti körülményeknek. Ez manapság is csak kis mértékben változott az évszázadokkal ezelőtti állapotokhoz képest. A legelőterület eltartó képessége korlátozott, csak kevés helyen van lehetőség a téli takarmány gyűjtésére – jellemzően csak Mongólia északi területein, Hövszgül (halha Xöwsgöl) megyében tartanak kaszálókat (halha *xadlan*) –, így egy-egy szárazabb nyár kevésbé dús legelői nem tudják felkészíteni az állatállományt a zord téltre. Ha ekkor különösen hideg, vagy hosszan tartó tél köszönt a területre, szinte elkerülhetetlen a nagyobb téli állatpusztulás (halha *jud*), melyben nem ritkán egy-egy pásztorcsalád teljes állatállománya elpusztul. Ezek a területi, vagy országos szinten akár milliós állomány-vesztésekkel járó pusztulások az adott területen élő népességet gyakran teljesen megfosztják vagyonától, megélhetésétől. Ilyen volt az 1999–2000 telén bekövetkezett nagy mongóliai állatvész, melynek következtében sok pásztorcsalád volt kénytelen elhagyni legelőit és a városokba költözni.

Ezzel párhuzamosan az 1990-es évek végére a mongol gazdaság is kezdett fokozatosan magára találni. Az inflációt sikerült kontrollálni, a makrogazdasági környezet kedvező volt, a kereskedelmi és szolgáltató szektor fejlődése egyre látványosabbá vált, és megindult egy stabilnak tekinthető GDP növekedés. (2003: 7%; 2004: 10,6%. ANQIN SHI, 2011, 7.) Az újonnan létesülő munkahe-lyek könnyedén felszívták a vidékről érkező munkaerőt, így a vidéki életmód-

⁸ Ennek egy eleme a már említett UNESCO által támogatott sorozat, a *Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism*, illetve ide tartozik a 2017-ben a szerző vezetésével induló régi történeti dokumentumok digitalizálását végző program, melyet a British Library Endangered Archives programja támogat.

jukat kényszerűségből feladók mellett egyre többen választották önszántukból a városi életet.

Az új évezred első évtizedének közepétől egyre látványosabbá vált a vidék elnéptelenedése és a főváros lakosságának drasztikus növekedése. Az Ulánbátort szegélyező dombokon évről-évre magasabbra kúsztak a jurta-negyedek. Gyakran lehetett látni, hogy vidéki nomád családok összes ingóságukat, jurtájukat egy teherautóra pakolva indultak a főváros felé. Mivel a mongol törvények minden mongol állampolgárnak lehetővé teszik, hogy egy fél hektárt meg nem haladó területet birtokba vegyenek, ezek a nomádok a legelőváltó életmódot hátrahagyva, de hagyományaiknak megfelelően jelölték ki új szállásukat a város peremén. Ez a környezet azonban ÖSSZE sem hasonlítható azzal, amit hátrahagytak. Az ide költöző családok jellemzően nem rendelkeztek anyagi tartalékokkal, ingóságaik a nomád körülményeknek megfelelően praktikusak és szerények. A jurtáikat fakerítéssel körülzárták és esetleg kisebb faépítményekkel kiegészítették ugyan, de egyéb komfortot fokozó beruházásokra már nem volt lehetőségük. A jurta-negyedekben ritkán volt elérhető a friss ivóvíz, a csatornázás nem megoldott, a kezdeti időben az áramellátás akadozott – mindezek tekintetében az elmúlt tizenöt évben a fővárosi önkormányzat jelentős erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült előre lépni –, ugyanakkor kénytelenek szénnel tüzelni, ami a mai napig a főváros egyik legjelentősebb problémáját okozza. A téli időszakban a füst miatt Ulánbátor légszennyezettségi adatai brutálisak, napjainkban a világ legszennyezettebb fővárosai között tartják számon.

A városi élet azonban alapvetően új kulturális környezetet is teremtett a betelepülők számára. Sokan nehezen birkóztak meg az e körülmények támasztotta elvárásokkal. Még akkor is így van ez, ha kijelenthető, hogy a fővárost céljuknak tekintő migránsok jelentős része a megyei (halha *aimag*) és járási (halha *sum*) központokból költözött a fővárosba, és csak kevesebben közvetlenül a pusztákról. (ANQIN SHI, 2011, 11.) A városi élet alapvetően más ritmust követel, egy piacgazdasági környezetben működtetett ipari létesítmény vagy egyéb munkahely alapvetően más rendszerességet visz a mindennapokba, mint a nomád környezet. A korai 2000-es évek egyik visszatérő problémája volt, hogy nem találtak megfelelő munkaerőt a fővárosban zajló ingatlanfejlesztések építkezéseire. Bár jelentős létszámú – akár képzetlen – munkaerőt is képesek lettek volna ezek a tevékenységek felszívni, a jellemzően kínai befektetők által finanszírozott építetők inkább külföldi munkaerőt alkalmaztak, mert a mongolok gyakran nem tudtak alkalmazkodni az itteni elvárásokhoz, például a kötött munkaidőhöz (SZILÁGYI, 2010b, 333.). Ebből a fővárosban számos konfliktus is keletkezett, és ez az ellentét is jelentősen hozzájárult az utóbbi évtizedben Mongóliában megfigyelhető idegenellenesség erősödéséhez, ami a hétköznapiakban alapvetően kínai-ellenességben érhető tetten.

A felmerülő konfliktusok ellenére az elmúlt két évtizedben a főváros lélekszáma folyamatosan nőtt még akkor is, ha az ulánbátori lakosság növekedésének üteme látszólag csökkenő tendenciát mutat, az 1989–2000 közötti 44,6%-ról 2000–2007 között 31,1%-ra esett (ANQIN SHI, 2011, 29.). Ez a változás azonban a teljes mongol lakosságra vetítve óriási. A rendszerváltás idején a fővárosban a mongol népességnek alig egynegyede élt, a 2010. évi népszámlálás idején viszont már több mint 1,2 millió fő, azaz az ország lakosságának több mint 45%-a, és az urbanizáció mértéke 67,9% volt (Mongol Statisztikai Hivatal, 2012).⁹ A város lakosságának száma az elmúlt öt évben is folyamatosan emelkedett, napjainkban jóval meghaladja az 1,3 millió főt. Emellett ez a rendkívül gyorsan lezajló urbanizáció és belső migráció Mongóliában egybeesett a másfél, két évtizeddel ezelőtt még csak nyomokban jelentkező globalizációs folyamatokkal is. Ennek következtében ma a fővárosban élő népesség a vidékitől markánsan eltérő kulturális mintákat követ, melyben a mongol identitás, a hagyományos nomád szemlélet csak egy elem, ami keveredett a nyugatról – ebben a térségben koreai, japán közvetítéssel, tehát keletről – érkező kulturális mintákkal. Ez a változás a cikk elején felvázolt kutatási irányokat, a kutatás „terepét” alapvetően más irányba terelheti, illetve korábbi elképzeléseinket, tapasztalatainkat más megvilágításba helyezheti. Alább erre szeretnék egy-két példát felvillantani.

A „két mongol társadalom”

A fentebb vázolt gazdasági, társadalmi változások következtében az elmúlt másfél-két évtizedben Mongóliában fokozatosan alakult ki két, azonos kulturális hagyományokat magáénak valló, de mindennapi életvitelét, kulturális preferenciáit tekintve markánsan elkülönülő társadalmi csoport.

A vidéki népesség túlnyomó többsége ma is a hagyományosnak tekinthető nomád legelőváltó gazdálkodás keretein belül éli életét. A modernizáció nyújtotta lehetőségeket fokozatosan építi be mindennapjaiba, de ezek alapvetően nem szervezik át életvitelét, változást elsősorban az eszközhasználatban figyelhetünk meg. Ugyanakkor például a motorizáció hatása már nem csak a városokban érzékelhető, de vidéken is lépten-nyomon találkozhatunk vele.¹⁰ A jó-

⁹ Halha Mongoliin Ündesnii Statistikiin Xoroo, <http://www.nso.mn/index.php> – utolsó letöltés: 2016. október 12.

¹⁰ Mongóliában 1998-ban a 36.700 nyilvántartott gépkocsi közül 23.800 volt magántulajdonban. Ez a szám 2012-re 228.952-re, illetve a magántulajdon tekintetében 177.522-re nőtt, ami hét és félszeres növekedést jelent. <http://www.fukuoka.unhabitat.org/kcap/>

szágot már gyakran nem lovon ülve, hanem motoron terelik, az évszakonkénti legelőváltáskor, költözkéskor már inkább teherautókat használnak, a teherhordó állatok kevésbé játszanak szerepet. Egyre gyakrabban találkozhatunk olyan nomád szállásokkal, ahol teherhordó állatokat nem látunk. Bár a hétköznapi életben a motor fokozatosan kezdi átvenni a lovak szerepét, ugyanakkor ezek eltűnésétől, a lóállomány számának drasztikus csökkenésétől nem kell tartani, hiszen birtoklásuk alapvetően összefügg a mongol hagyományokkal, a nomád mongol identitás része.

A modernizáció vidéken egyre gyakrabban tetten érhető másik példája, hogy a jurták mellett mind több helyen figyelhető meg egy-egy napelem vagy kisebb teljesítményű szélgenerátor. Az ezekkel termelt áram elsősorban a tv, rádió működtetését szolgálja, de napjainkban gyakori példa, hogy a jurta tetőtartó rúdjai alatt már egy-egy mobiltelefont is találunk.¹¹

E körülmények a nomádok mindennapi életét ugyan kevésbé befolyásolják, de az infokommunikációs eszközök, a tv és online média elérhetőségének lehetősége a fiatal vidéki népesség életmódjára, hosszabb távú egzisztenciális terveire jelentős hatással van. Ma a vidékről a városias települések, megyei központok és még inkább a főváros felé irányuló migráció jelentős részét nem csak a munkát kereső népesség, de a városokba tanulni induló fiatalok teszik ki. Mivel a Mongóliában elérhető több mint másfélszáz felsőoktatási intézmény 64%-a a fővárosban található (ADIYA, 2010, 6.), az itt elérhető edukációs lehetőségek miatt sok vidéki fiatal költözik Ulánbátorba, akik tanulmányaik befejezése után már nem térnek vissza a nomád környezetbe. Ebben a folyamatban a vidéki népesség csökkenése mellett még egy negatív folyamat is megfigyelhető. A felsőoktatásban egyre jelentősebb a nemek közötti eltérés a nők javára. A nomád körülmények között a fiatal férfiak általában korán a család férfi tagjai mellé szegődnek az állatokkal kapcsolatos munkák elvégzésére. Munkaerejük nehezen nélkülözhető, ezért jóval kisebb esélyük van arra, hogy a nomád életmódot feladva a városba költözzenek. Ma a felsőoktatásban a nők aránya nagyjából másfélszerese a férfi hallgatókénak, ez a tendencia a 2000-es évek második felétől kezdődően jól megfigyelhető, és mértéke szignifikánsan nem csökken (ADIYA, 2010, 7.). Ennek köszönhetően a fiatal mongol népességben a magasan kvalifikált rétegben fokozatosan növekszik a nők túlsú-

activities/egm/2013/pdf/egm15_en.pdf, illetve <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/39256-023-mon-ssa.pdf> – utolsó letöltés: 2016. október 11.

¹¹ Az infokommunikációs technológia vonatkozásában Mongólia a regionális rangsorban csak két hellyel lemaradva követi a mindenhol példaként emlegetett Kínát, és olyan országokat előz meg, mint Irán vagy Vietnam. Ma csaknem másfél millió mobil-előfizető van az országban, ami azt jelenti, hogy a lakosság fele eléri ezeket a szolgáltatásokat (BATBAYAR, 2015).

lya, a nemek közötti arány felbomlik, és fokozatosan kulturális értelemben is eltávolodnak egymástól.

Mivel a fentiek következtében a magasabban kvalifikált városi lakosság visszaköltözése a vidéki területekre nem jelentős, elmondható, hogy a városi népesség és a vidék között nem csak a kulturális különbség kezd egyre látványosabbá válni. A fiatal városi lakosság számára a nomád hagyományok egyre kevésbé kézzelfoghatóak. Az általuk követett kulturális minták egyértelműen a globalizáció túlsúlyát mutatják, ugyanakkor határozottan érezhető, hogy a mongol identitás egyik alapját még mindig a nomád kultúra adja, bár ez a városi életben elsősorban formális helyzetekben érhető tetten. Az öltözködésben csak ünnepi alkalmakkor kerül elő a hagyományos viselet, ugyanakkor fokozatosan megjelentek a hagyományos mongol viselet egyes elemeit, ékszereit, a mongol motívumkincset használó és azt a nemzetközi divattrendeknek megfelelő köntösben bemutató fiatal mongol képzőművészek, tervezők képviselői (B. Bayarmaa, B. Očirjancan).

Markáns változás figyelhető meg az urbanizált környezetben élők mindennapi életének számos területén, így az étkezésekben is. A hagyományos nomád körülmények között a szűkös alapanyagok, az egyszerű eszközök, a fűszerek hiánya miatt sohasem alakulhatott ki olyan sokszínű gasztronómiai kultúra, mint a letelepült társadalmakban. Itt is elsősorban a gyakorlatias szemlélet érvényesült: a nomádok gyorsan elkészíthető tápláló ételekre vágytak, főzési technikáik, a használt eszközök mindig egyszerűek, fontos számukra a jó eltarthatóság, általában szárítással tartósítanak. Étkezéseikben megfigyelhető egyfajta lazán vett ciklikusság, nyáron inkább tejes, télen inkább húsból készült ételeket fogyasztanak. A városi környezet azonban már megteremti az alapvetően a letelepült társadalmakra jellemző feltételeket is. Az alapanyagok jóval szélesebb skálája érhető el, adottak a különböző főzési, sütési technológiák feltételei, és jóval változatosabb külső impulzusok is érik az itt élő embereket. Az elmúlt 10-20 évben Ulánbátorban megfigyelhető volt, hogy a mongolok étkezési szokásai kevésbé, ízlése azonban nagyon gyors ütemben változott. Egyre többen fogyasztanak a nomád körülmények között korábban elérhetetlen zöldségeket, megkedvelték a mongol ízlés számára elfogadhatatlanul fűszeres kínai, indiai, koreai konyhát, és ezek hatására a hagyományosnak tekinthető mongol ételek is átalakultak. Miközben megmaradt a húsfogyasztás dominanciája – egy mongol számára az ünnepi asztal, de a mindennapi laktató étkezés is elképzelhetetlen valamilyen húsos fogás nélkül –, ma már az olyan nemzeti ételeknek, mint a sült húsos táska, húsr (halha *xuušuur*) is megtaláljuk a vegetáriánus változatát. Ez húsz évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna. Ugyanakkor akárcsak a divatban, itt is találunk példákat arra, hogy egyes termékek,

szolgáltatások népszerűsítésekor külön hangsúlyozzák azoknak a nomád hagyományokban gyökerező, azokra emlékeztető jellegét, miközben alapvetően a globalizált kultúrából érkező impulzusokra, mintákra reagálnak. Mindnyájan találkozunk azzal a jelenséggel, amikor egyes termékeket a tömegtermeléssel gyártott áruk között azzal reklámoznak, hogy kézzel készült, egyedi termékek. 2016 nyarán a mongol fővárosban az ikonikus Nagy Áruház (halha Ix delgüür) előtt egy olyan – Empire khuusuur fantázianévre hallgató – büfét fényképezhettem, ahol azzal hirdették az itt készült termékek minőségét, hogy azok bizony kézzel készültek. Aki ismeri a mongol ételek elkészítési módjait, az tudja, hogy a mongolok nemzeti eledelének tartott sült húsos táskák másképpen nem is készülhetnek – jelen sorok írója még nem találkozott futószalagon készült változatokkal –, így itt tipikusan azzal a helyzettel találkozhattunk, amikor az új környezet szabályainak megfelelően, az ott érvényes érvrendszerben próbálják a hagyományos terméket megjeleníteni.

A városi lakosság bizonyos esetekben már ünnepeiben is csak a formalitás szintjén utal nomád hagyományaira. Miközben a legjelentősebb mongol családi ünnep, a Holdújéve (halha *cagaan sar*) – a felszolgált ételek, a családon belüli vendéglátás, a családok és barátok köszöntése stb. tekintetében – jórészt megőrizte eredeti formáját, más családi ünnepekre, például az esküvői szokásokra markánsan rányomta a bélyegét az új kulturális környezet. Ez természetesen összefügg azzal, hogy az esküvő általában az újdonságra – jelen esetben a globalizált kultúrára – jóval fogékonyabb fiatal generáció meghatározó ünnepe. Miközben vidéken napjainkban is gyűjthetünk hagyományos esküvői szertartásokat, addig a városi környezetben a mongol kultúrában hagyományosnak egyáltalán nem tekinthető fehér esküvői ruha, a gyűrű, a koszorúslányok hada a jellemző, tipikusan nyugati mintákat követve. Ezzel párhuzamosan mégis megfigyelhetőek a mongol identitásban gyökerező, de alapvetően újonnan hagyománnyá – vagy divattá – váló szokások is, például az, hogy minden Ulánbátorban – vagy a közeli területeken – egybekelő pár elzarándokol a felújított parlament épülete előtt található Dzsingisz szoborhoz, és ott készíti el közös esküvői fotóját. Ez az aktus manapság már elhagyhatatlan részét képezi egy városi esküvőnek.

A hagyományos nomád értékek és életmód reprezentációja a városi népesség körében folyamatosan változik. Az élet számos területén megfigyelhető a nomád kulturális hagyomány tudatos használata, ugyanakkor a vidéki életmód elemei erősen keverednek a globalizáció kulturális hatásaival. Az életvezetésben jól érzékelhetően érvényesülnek bizonyos kulturális minták, melyek a hagyományos nomád kultúrához köthetőek. A hagyományos nomád ökológiai szemlélet – jóllehet ez sokat degradálódott az utóbbi években –, a hagyományos vendégszeretet, az őszinteség mind-mind a hagyományos mongol nem-

zeti kultúra mindenki által emlegetett jellemzői, melyeket a városi lakosság is magáénak vall. Azonban egyre gyakrabban találkozhatunk a vidéki (halha *xödöönii*), városi (halha *xotiin*) kategóriák szembeállításával is. Ezeket gyakran egymással ellentétes fogalmakként kezelik, ahol a vidéki inkább az elmáradottság, a városi pedig a modernség szinonimája, miközben ez a fogalomhasználatban is ellentmondásokat szül, hiszen – mint említettük – a „vidéki élet”, a hagyományos kultúra sokszor identitásképző erejénél fogva pozitív értékű jelentéstartalommal is bírhat.

Az új terep

A fenti példák is jól bizonyítják, hogy az elmúlt másfél évtizedben a mongol társadalom olyan markáns változáson esett át, ami új kutatási terepet is jelenthet egy, a mongol kultúrával foglalkozó program, vagy kutató számára. Ez nem jelenti feltétlenül alapvetően új kutatási témák bevezetését, de mindenképp fontos lehet a kutatási koncepció, a metodológia kialakítása szempontjából. Ugyanakkor az új környezetre adott reakciók a korábbi kutatások alapján levont következtetéseket is módosíthatják. Alább csak egy példát szeretnék említeni ezzel kapcsolatban.

Mint arra utaltunk, az eddig folyó program egyik kiemelt témája a valláskutatás. A '90-es évek elején a mongol vidék jó terepet biztosított a sámánizmus, de az újjáéledő buddhizmus kutatásához is. A sámánizmus, a népi vallásosság kapcsán egyértelműen könnyebb volt a nomádok között terepmunkát végezni, míg a buddhizmus szempontjából a városi környezet nyújtott több lehetőséget a kolostorok újjáépítésére, így itt sokkal látványosabb ütemben történt meg az egyház újjászervezése, gyorsabban gyarapodott a kolostorok, a lámák, de a szertartásokon részt vevő hívek száma is. Az első évtizedben úgy tűnt, hogy a kolostorok újraalapítása, újjáépítése tekintetében a vidék sem marad le a főváros mögött. Egyrészt a nomád szállások házi oltárain egyre gyakrabban jelentek meg – gyakran a kolostorrombolások idején elrejtett – buddhista kegytárgyak, megindult a hagyományos vidéki buddhista központok újjászervezése. A szerencsésebbnek mondható területeken még egy-egy idősebb láma is élt azok közül, akik már a '30-as években is lámák – láma tanoncok (halha *band'*) – voltak. Közreműködésükkel indulhatott meg az egyes kolostorok újjászervezése. A kezdeti lelkesedés azonban hamar megtorpant, hiszen az egyházi oktatási rendszer a pusztítás után több mint fél évszázadon keresztül nem működött, így nem voltak olyan lámák, akik a hagyományos képzési rendszer keretei között kaptak volna

beavatást, ami a kolostorok vezetésére predesztinálhatta volna őket. A fiatalokat el kellett küldeni tanulni.

A mongol buddhista oktatási rendszer hagyományos keretek között történő újjáépítése már a kilencvenes évek közepén megkezdődött. Ez a tevékenység azonban alapvetően a városokhoz köthető, ami azt eredményezte, hogy a vidéki fiatalok városi – elsősorban fővárosi – kolostor iskolákba (halha *dacan*) mentek tanulni, a vidéki kolostorok elnéptelenedtek. Ez óhatatlanul együtt járt az egyház befolyásának csökkenésével, ami a mai napra meglepő méreteket öltött. A magát többségében buddhistának valló vidéki mongolság között a lámák presztízse jelentősen romlott, és ez a tendencia megfigyelhető a szertartásokra ritkábban járó városi lakosság körében is. A vallásszabadság kezdeti eufóriája után a buddhista egyház fokozatosan távolodik el a vidéki lakosságtól, a mai mongol társadalomban betöltött szerepe átalakul.

A mongol buddhizmus mai állapotában sok tekintetben nem hasonlít arra a valásra, amit az egyházi előírások, a mongol buddhizmust alapvetően befolyásoló gelugpa hagyományok, és az ezek alapját jelentő *vinája* ismeretében gondolnánk. A mongol kulturális hagyomány, a nomádok életszemlélete számos ponton befolyásolta az eredeti tanításokat, sok olyan pontot találunk, melyek egyértelműen a sajátos nomád körülmények, életszemlélet, a mongol hagyományok hatására alakult ki. Említhetnénk itt a húsfogyasztást is, de jelen témánk szempontjából talán sokkal érdekesebb az erényes rendben (tib. *dge lugs pa*) megkövetelt papi nőtlenség értelmezése, vagy a mongol lámák tulajdonhoz való viszonya. Érdekes módon mindkét kérdésben meglehetősen megengedőnek bizonyulnak a mongol buddhisták. Az egyház által a lámáktól elvárt viselkedés nem különbözik a tanításban megfogalmazottaktól, a hétköznapi gyakorlat azonban mindkét esetben sokkal megengedőbb e tekintetben, és úgy tűnik, hogy a mongol hívek között e kérdésben kialakult konszenzus lassan az egyházi szabályozásban is megjelenik. Külön cikket érdemelne a mongol egyház papi nőtlenséghez való viszonyának taglalása, ami túlfeszítené jelen cikk kereteit. Ezért itt most csak annyit említünk, hogy a mongol buddhizmusban már a 17. századi második buddhista megtérés időszakából is vannak hagyományai a lámák cölibátust elkerülő életének, és ennek 20–21. századi példáit is ismerjük. Az, hogy ez nem járt a lámák tekintélyének elvesztésével, hogy a 20. század elejének teokratikus uralkodója ennek ellenére a mongol társadalom megfellebbezhetetlen tekintélyű vezetője maradhatott, elsősorban annak bizonyítéka, hogy a mongol buddhizmusban, a buddhista hívek között sokkal nagyobb szerepe van a buddhizmus karmikus szemléletének, mint a szikár tanításoknak.¹²

¹² Jelen cikk szerzője erre irányuló kérdéseire nem egyszer kapta azt a választ – még lámáktól is –, hogy „ő (a főláma – Szilágyi) tudja, hogy ebben az életben mit tehet...”, tehát a teljes karmikus lánc határozza meg megítélését és nem pillanatnyi cselekedetei.

Erre a szemléletre érdemes még egy példát említenünk. Ma a városi népesség körében tapasztalható, hogy azoknak a kolostoroknak, vezető lámáknak van igazán nagy tekintélye a hívek között, amelyek – és akik – láthatóan jóval gazdagabbak az átlagnál. Az épületek újak, a lámák jó autókkal járnak, aranyórát viselnek stb. stb. Ez a szemlélet látszólag megint csak szemben áll a *vináya* alaptanításaival, mégsem jelent problémát a híveknek, akik elvileg elvárják a buddhista tanítások betű szerinti követését a beavatott lámáktól. A nomád körülmények között a zord életkörülményekkel szembeni túlélés kényszere vezette az embereket, ezért a mongol kulturális hagyományban nagyon mélyen gyökereszik, hogy mindig a sikeres életvitel, a rendelkezésre álló lehetőségek minél jobb kihasználása jelentette a követendő példát, legyen szó sikeres hadvezérről, gazdag pásztorról, sikeres vállalkozóról vagy kolostorát jól vezető lámáról.

Az elmúlt másfél évtizedben egy másik igen markánsan kirajzolódó folyamat is megfigyelhető. Ez a vallási tevékenységek egzisztenciális alapon történő használata. Már a '90-es években megfigyelhető volt, hogy a személyes elhivatottság mellett egyre több fiatal választotta a biztos megélhetés reményében a szerzetbe vonulást, ami nem tekinthető előzmények nélküli jelenségnek a mongol történelemben. Arra azonban korábban nem volt példa, hogy az urbanizált környezetben ennyi sámán jelenjen meg, sokan egyértelműen azzal a céllal kezdtek praktizálni itt, hogy minél könnyebben, minél nagyobb klientúrát hozzanak, hozhassanak létre. A városi környezet kedvez az ilyen irányú ambícióknak, hiszen egy-egy elismert sámán ebben a közegben hamarabb éri el „szolgáltatásaival” az érdeklődőket, tevékenységének gyorsan híre megy, jó publicitást (reklámot?) kap. Nem véletlen, hogy egyes kutatók már önálló jelenséggként beszélnek erről a folyamatról (SZILÁGYI, 2010b, 335.). Létrejött egy olyan – hagyománynak még semmiképp nem nevezhető – sámán kultúra, ami soha korábban nem volt megfigyelhető, ami csak részben kötődik a vidéken korábban megfigyelt hagyományokhoz, és kifejezetten céltudatosan használja az urbanizált környezetet és a modern média adta lehetőségeket. Gyakran használják a korábbi tudományos leírásokat saját szertartásaik kialakításakor, azok legitimálására, sokan könyveket írnak, látszólag ezzel kölcsönözve – ezzel biztosítva – stabil alapot tevékenységükhöz, ezzel próbálják azt egy magasabb szintre pozicionálni, miközben a fülszövegben nem felejtik el megemlíteni a praktizálás helyét és elérhetőségeiket. Egyértelműen szolgáltatásként működnek. Tevékenységük vallásantropológiai alapú vizsgálata mindenképp fontos lehet, új irányokat adhat a vidéken végzett korábbi kutatásoknak.

A mongol rendszerváltás utáni időszakot jellemző vallási türelem – elsősorban a városokban – alapvetően új kihívások elé állította a buddhista egyházat, és új riválist hozott a sámánoknak is. Már az 1990-es évek elején megjelentek

a keresztény egyházak, felekezetek, amelyek jelentős energiákat mozgósítottak a térítés érdekében. A mormonok, vagy a Dél-Koreából érkező keresztények ösztöndíjakkal, külföldi munkavállalás lehetőségével viszonylag könnyen tudták motiválni új híveiket, akik gyakran egzisztenciális okokból csatlakoztak ezekhez a közösségekhez. A magukat kereszténynek vallók száma ma nem tekinthető jelentősnek, 2,2%, alig tér el a 3 százaléknyi muszlim lakosságtól (OČIRSÜX, 2011),¹³ mégis a kereszténység sokkal kézzelfoghatóbban jelen van a mindennapi életben, mint az iszlám. Egyre-másra épülnek keresztény templomok a mongol fővárosban, de vidéki városokban, pl. Erdenetben is. Sokan meglehetősen negatívan állnak ehhez a jelenséghez, a mongol hagyományoktól teljesen idegennek tartják, sőt kongatják a vészharangot, féltik a mongol buddhizmust, a hagyományos mongol kultúrát, miközben a keresztények számát a hivatalos vizsgálatokon, vagy a 2010. évi népszámláláskor mért adatoknál is jóval magasabbnak tartják. Ugyanakkor kutatóként azt is tapasztalhatjuk, hogy a kereszténységgel kapcsolatba kerülő mongolok mintha különösebb jelentőséget nem tulajdonítanak ennek a ténynek. Nem tekintik másnak, csak a transzcendenssel, a felső világgal való kapcsolatteremtés egyik módjának. Könnyű az átjárás a keresztény templom, a buddhista kolostor és egy sámán-szentély között. Mindegyiket „használják”, a cél a szakrális igény kielégítése, amihez minden adódó lehetőséget ki lehet használni, hiszen minden út „egy irányba vezet”. Azt már korábban a vidéki népesség körében is megfigyelhetjük, hogy a mongol népi vallásosságban, a buddhizmusban, de a sámán hagyományokban is nagy szerepe van a szinkretizmusnak. Sámánok használnak buddhista eszközöket, néha szövegeket, buddhista szertartásoknak, szenteknek vannak sámánisztikus hagyományra visszavezethető elemei (pl. Dayan deerx, BIRTALAN – KELÉNYI – SZILÁGYI, 2010). Konszenzusos tény, hogy a buddhizmus tibeti és belső-ázsiai elterjedése során azért volt olyan sikeres, mert alapvetően türelmes, idegen elemeket könnyen befogadó vallás, könnyen olvasztja be az új területeken korábban meglévő vallási hagyományok elemeit. Ma a mongol városokban tapasztalható vallási sokszínűség még egy új lehetőséget is felvet, amin talán érdemes elgondolkodni. Lehetséges, hogy a nomádok vallásosságához való pragmatikus hozzáállása is hozzásegítette a buddhizmust ehhez a sikeres terjeszkedéshez. Ahogyan napjainkban a kereszténységet, korábban talán a buddhizmust „használták” hasonló módon. A vallásra eszközként tekintenek, mely lehetővé teszi a természetfeletti világgal való kapcsolattartást.

Az új környezet, „új terep” a korábban gyűjtött adatok értelmezésének új lehetőségét is nyújthatja. A 25 éve vidéken elkezdett terepmunkát folytatni

¹³ <http://www.slideshare.net/Ochiro/mongolia-2010-population-census-main-findings> – utolsó letöltés: 2016. október 14.

kell, hiszen épp az elmúlt évtizedek gyors változásai bizonyították, hogy a hagyományos nomád életforma, a „régí terep” eltűnőben van. Kérdéses, meddig képes még a nagyállattartó életmód, a nomád mongol kultúra az „új” keretek között túlélni. A vidéki és városi társadalom gazdasági és politikai értelemben is egyre jobban eltávolodik egymástól, manapság már a mongol köznyelvben is meghonosodott a „két mongol kultúra” kifejezés. Mongóliában igen intenzív kultúraváltás zajlik, ennek vizsgálata lehet a következő évek egyik fő kutatási iránya. Ugyanakkor a hagyományos terepen gyűjtött tapasztalatok sokat segíthetnek nekünk az új mongol kultúra megértésében és megismerésében is.

IRODALOM

ADIYA, Enxjargal

2010 *Gender Equity in Access to Higher Education in Mongolia*. University of Pittsburg. (<http://d-scholarship.pitt.edu/8631/1/enkhjargaladiya.pdf> – utolsó letöltés: 2016. október 12.)

ALGAA, Solongo

2007 *Growth of Internal and International Migration in Mongolia*. Paper presented at the Migration, Development and Poverty Reduction. 8th International Conference of Asia Pacific Migration Research network, May 25–29, 2007, Fuzhou, China. (<http://apmrn.anu.edu.au/conferences/8thAPMRNconference/6.Solongo.pdf> – utolsó letöltés: 2016. október 10.)

ANQING SHI

2011 *Rural Out-Migration and Family Life in Cities in Mongolia*. (Background Paper) East Asian and Pacific Region/CMU The World Bank (May 12, 2011) (<http://www.worldbank.org.mn> – utolsó letöltés: 2016. szeptember. 6.)

AVAR Ákos

2014 *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*. Budapest, Equinter Kiadó.

BAKÓ Boglárka

2004 A terepmunka értelmezése, avagy az etikusság határán. *Kisebbségkutatás*, 13, 3, 388–394.

BATBAYAR, V.

2015 *Satellit communication in Mongolia*. (<https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/AsiaPacific/Documents/Events/2015/October->

IISS-2015/Presentations/S4_Batbayar_Vandansambuu.pdf – utolsó letöltés: 2016. október 11.)

BAZAROV, Boris

- 2011 The Transformation of Nomadic Society: Comparative Analysis of Social and Economic Development of Mongolian Peoples at the End of 20th and Beginning of 21st Centuries. In: ENXTÜWŠIN, B. (szerk.): *Nomadic Civilizations in Cross Cultural Dialogue*. 436–439. Ulaanbaatar, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations.

BIRTALAN Ágnes (szerk.)

- 1996 *Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról*. (Őseink nyomán Belső-Ázsiában I.) Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- 1998 *Hitvilág és nyelvészet*. (Őseink nyomán Belső-Ázsiában II.) Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- 2004 *Helyszellemekek kultusza Mongóliában*. (Őseink nyomán Belső-Ázsiában III.) Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

BIRTALAN Ágnes

- 2008 A magyar-mongol nyelvjárás- és népi műveltségkutató expedíció tevékenysége. *Vallástudományi Szemle*, 4, 2, 197–206.
- 2012 Fieldwork among the Oirats. Activity of the Hungarian Mongolian Joint Expedition for the Research of Mongolian Dialects and Traditional Culture. In: BIRTALAN Ágnes (szerk.): *Oirad and Kalmyk Linguistic Essays*. 11–24. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

BIRTALAN Ágnes – KELÉNYI Béla – SZILÁGYI Zsolt (szerk.)

- 2010 *Védelmesítő istenségek és démonok Mongóliában és Tibetben*. (Őseink nyomán Belső-Ázsiában IV.) Budapest, L'Harmattan Kiadó.

BOROSS Balázs

- 2004 Antropológiai módszerek, terepmunka és a „bevezető fejezetek”. *Kisebbségkutatás*, 13, 3, 381–387.

BRUNN, Ole – ODGARD, Ole

- 1996 A Society and Economy in Transition. In: BRUNN, Ole – ODGARD, Ole (szerk.): *Mongolia in Transition. Old Patterns, New Challenges*. 23–41. London and New York, Routledge. /Nordic Institute of Asian Studies. Studies in Asian Topics 22./

CAMPI, Alicia

- 1996 Nomadic Cultural Values and Their Influence on Modernization. In: BRUNN, Ole – ODGARD, Ole (szerk.): *Mongolia in Transition. Old Patterns, New Challenges*. 90–102. London and New York, Routledge. /Nordic Institute of Asian Studies. Studies in Asian Topics 22./

CAMPI, Alicia J.

- 2011 Problems Integrating Mongolia's Nomads into 21st Century National State. In: ENXTÜWŠIN, B. (szerk.): *Nomadic Civilizations in Cross Cultural Dialogue*. 383–391. Ulaanbaatar, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations.

CSÉFALVAY Zoltán

- 2004 *Globalizáció 1.0*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

GILBERG, Rolf – SVANTESSON, Jan Olof

- 1996 The Mongols, Their Land and History. In: BRUUN, O. – ODGAARD, O. (szerk.): *Mongolia in Transition: Old Patterns, New Challenges*. 5–22. London and New York, Routledge. /Nordic Institute of Asian Studies, Studies in Asian Topics 22./

HUMPHREY, Caroline – SNEATH, David

- 1995 Pastoralism and institutional change in Inner Asia: comparative perspectives from the MECCIA research project. *Pastoral Development. Network*, 39. (<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5425.pdf> – utolsó letöltés: 2016. október 11.)

JANZEN, Jörg – BAT-OČIR, Enxceceg

- 2011 Rural-Urban Migration of Pastoral Nomads in Mongolia. Causes, Course and Consequences for the Country's Development. In: ENXTÜWŠIN, B. (szerk.): *Nomadic Civilizations in Cross Cultural Dialogue*. 309–313. Ulaanbaatar, International Institute for the Study of Nomadic Civilizations.

LXAGWA, C.

- 1997 *Xotgoidiin Dүүiregč wangiin xošuunii түүх*. Ulaanbaatar.

OČIRSÜX, YA

- 2011 *Mongolia 2010 Population Census: Main Findings*. (<http://www.slideshare.net/Ochiro/mongolia-2010-population-census-main-findings> – utolsó letöltés: 2016. december 14.)

ROBINSON, Bernadett

- 1996 Mongolia in Transition; a role for distance learning? *Open Learning*. (<http://www.eldis.org/fulltext/disted.pdf> – utolsó letöltés: 2016. október 6.)

SNEATH, David

- 2006 The Rural and the Urban in Pastoral Mongolia. In: BRUUN, Ole – NARANGO, Li (szerk.): *Mongols from Country to City. Floating Boundaries, Pastoralism and City Life in the Mongol Lands*. 140–161. Copenhagen, Nordic Institute of Asian Studies Press.

SZILÁGYI Zsolt

- 2010a Is the Post-Communist Transition Over? Economic and Social Factors Influencing the Mongolian Democratization Process. In: CSAPLÁR-DEGOVICS Krisztián – MITROVITS Miklós – ZAHORÁN Csaba (szerk.): *After Twenty Years... Reasons and Consequences of the Transformation in Central and Eastern Europe*. 109–133. Berlin, OEZ Berlin Verlag.
- 2010b Városlakó nomádok. A politikai változás és a globalizáció hatásai a mongol társadalomban. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore XXVII*. 325–337. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2015 *Keleten van-e Mongólia? A mongol demokrácia elmúlt 25 éve*. Műhelytanulmányok 9. Budapest, PPKE Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport. (https://btk.ppke.hu/uploads/articles/447809/file/mkkcsmuhely09_mongolia_demokracia.pdf – utolsó letöltés: 2016. szeptember 11.)

VÖRÖS Miklós

- é. n. *Tabuk és tanulságok. Fordulópontok a kulturális antropológiai terepmunka történetében*. (http://www.academia.edu/12390245/Tabuk_%C3%A9s_tanuls%C3%A1gok_Fordul%C3%B3pontok_a_kultur%C3%A1lis_antropol%C3%B3giai_terepmunka_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9ben – utolsó letöltés: 2016. szeptember 11.)

WATTERSON, Sally

- 2014 *Jinkhin Mongol / True Mongolian: Mongolian Museums and the Contruction of National Identity*. Doktori disszertáció. Deakin University. (<http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30067476/watterson-jinkin-2014A.pdf> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 6.)

INTERNETES FORRÁSOK

- <http://catalog.ihsn.org/index.php/catalog/4572/download/58223> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 9.
- <http://catalog.ihsn.org/index.php/catalog/4572/download/58224> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 9.
- <http://catalog.ihsn.org/index.php/catalog/4572/download/58225> – utolsó letöltés: 2016. szeptember 9.
- http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2006/WPP2006_Highlights_rev.pdf – utolsó letöltés: 2016. október 5.

http://www.fukuoka.unhabitat.org/kcap/activities/egm/2013/pdf/egm15_en.pdf – utolsó letöltés: 2016. október 11.

<https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/39256-023-mon-ssa.pdf>
<https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/39256-023-mon-ssa.pdf> – utolsó letöltés: 2016. október 11.

<http://www.nso.mn/index.php> – utolsó letöltés: 2016. október 12.

<http://www.slideshare.net/Ochiro/mongolia-2010-population-census-main-findings> – utolsó letöltés: 2016. október 14.

ZSOLT SZILÁGYI

CHANGES IN THE CONCEPT OF FIELDWORK IN THE PAST 25 YEARS IN MONGOLIA

Mongolia has changed a lot in the last twenty-five years. Nomad shepherds have moved to towns and regional centres making the steppe increasingly depopulated. As a result traditional nomad lifestyle is only one of the many elements of contemporary Mongolian culture. In fact, over the past decades Mongolian society and culture has changed like it never did before. Economic transformation, market economy, extremely rapid urbanization and globalization caused significant changes in Mongolia. In this article the author gives a brief description on the work of the Hungarian-Mongolian joint expedition for the research of Mongolian dialect and traditional culture in the last twenty-five years. At the same time he draws attention to ongoing social changes in Mongolia, and describes the method of “urban fieldwork”. He argues that accelerated urbanization and the abandonment of grasslands in Mongolia result in a robust shift in Mongolian culture and identity. However, even in urban context, this change has not abolished all the elements of traditional Mongolian culture, and one can easily pinpoint the survivals of nomad lifestyle even in Ulanbaatar.